

I. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ТЕОРЕТИЧНИХ І ПРАКТИЧНИХ ВИМІРАХ

Микола Михальченко

УКРАЇНА – НЕ РОСІЯ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ВІДМІННОСТЕЙ І ЗАГАЛЬНОГО

У статті розглянута ціннісна ситуація в Україні в аспекті компаративного аналізу зі ситуацією в Росії. Проаналізовані суттєві відмінності в ціннісних системах двох держав, те спільне, що є в їх політичних цінностях.

Ключові слова: цінність, ціннісна ситуація, ціннісний розкол, держава, регіон, політичний конфлікт, толерантність.

M. Mykhalchenko. Ukraine is not Russia: the value aspect of differences and similarities. The value situation in Ukraine in the aspect of comparative analysis with the situation in Russian is examined. The significant differences in value systems of two countries, something in common which exists in their political values, are analysed.

Key words: value, value situation, high value split, state, region, political conflict, tolerance.

У своїй книзі «Україна – не Росія» другий Президент України Л. Кучма (2003 р.) писав: «Серед росіян частіше, ніж серед українців, зустрічав людей, для яких справа була тягарем і тому робивших її погано. Не від невміння роботи добре, а від огиди». Росіяни, додав Л. Кучма, здебільшого живуть «за поняттями», тоді як українці у своєму загалі віддають перевагу закону і порядку. Тривале життя під дахом однієї імперії, у якій російська людина жила з відчуттям, що уся вона його Батьківщина, привело до сумного фіналу: з усіх націй колишнього СРСР титульна виявилася найбільш «необщинною».

У книзі Л. Кучми термін «общини» застосовується не до сільської «общини». Тут усе було гаразд. Коли слов'яни прийшли на землі Східної Європи в часи Давньої Русі, то

застали населення, яке жило невеличкими «общинами». Тому створювати колоніальні князівства з «малою дружиною», яку надавали київські князі своїм молодшим синам, що не мали прав на батьківський спадок, було дуже легко. Ці сільські «общини» в Росії були міцними аж до ХХ століття. Л. Кучма застосовує термін «необщинна» до російської нації загалом, яка надто строката в етнічному і регіональному вимірах, де «сибіряки» ненавидять європейську Росію і Москву, де регіони вважають Москву експлуататором і т. д. Тому російська нація, хоча і має деякі спільні цінності, але ще більше має відмінностей у ціннісних вимірах, де деякі автономні республіки взагалі не вважають себе «Росією». А деякі і вороже ставляться до «Росії». Але регіональний аспект ми в роботі не будемо аналізувати, а термін «Росія» будемо розуміти як синонім «російської нації», тобто увесь загальний, хто вважає себе «руськими», а не «росіянами» як громадянами Росії.

У той же час Росії як державі вдалося зберегти зовнішньополітичні цінності, які її об'єднують. Це трактування НАТО і Заходу як природних ворогів (незважаючи на співробітництво з ними), це імперська ідея та ідея історичного реваншу як наддержави. Особливо важливою для Росії є імперська ідея.

Імперська ідея в Росії набрала маніакального характеру. Усі сили держава витрачала на війни і географічну експансію. Чомусь Лев Гумільов назвав це безоглядне, вперте бажання до експансії «пасіонарністю». Але цей штучний термін не може прикрити факту знищення свого та інших народів у процесі цієї експансії. Тому «великими» героями Московії, а потім Росії стали люди, які знищили найбільшу кількість людей – Великий Іван Грозний, Великий Петро Перший, Великий Суворов, Великий Ленін, Великий Сталін, Великий Жуков і т. д. Великодержавний шовінізм зроблено своєрідною релігією, яку зміцнюють освітньо, пропагандистськи, законодавчо, економічним тиском тощо.

Росія захопила величезні території. Створила своєрідну еклектичну культуру на основі асиміляції багатьох етносів. Ця культура тримається на військовій силі, російській мові і частково на православ'ї. Але ці цінності в ХХІ столітті перестають «працювати». Армія Росії розвалена, автономні республіки витискують російську мову як

«чужу», православ'я відступає під тиском ісламу і буддизму. Отже, Росія теж переживає, як і Україна, ціннісний розкол, хоча й за іншими критеріями.

Одночасно в 90-х роках ХХ століття Росія спробувала стати демократичною державою. Експеримент проводився в той день, коли гармати танків розстріляли російський парламент (зараз ми не аналізуємо причин цього). Після названих подій Росія скотилася у звичну для себе історичну колію – вона отримала «царя Бориса» і самодержавство, яке межувало з самодурством. Такий сценарій розвитку країни не задовольняв ані бюрократію, ані фінансово-промислові кола, ані військових. Він влаштував тільки «сім'ю», невеличку купку політиків і олігархів, які співпрацювали з родиною Б.Єльцина.

Якщо така ситуація не влаштувала головних гравців на політичній арені Росії (народ там не береться до уваги), то вона була зміщена у бік необільшовицької моделі авторитаризму. І це було позитивно сприйнято «внизу» в народі, який ще не забув звичної політичної культури авторитаризму, його цінностей. Навіть спостерігалася могутня патріотична консолідація навколо фігури В. Путіна, який повернув народу звичні їм національні цінності.

Національні цінності походять не з «душі» народу, а з його геоетнічного і геополітичного становища, з традицій і культури. Народ, володарюючий або підкорений, формує душі володарів світу і територій або, відповідно, рабів і закріплює це в політичній, правовій, економічній культурі, а також у світогляді.

У Росії імперська ідея, навіть замаскована у вигляді «світової пролетарської революції», завжди була поєднана з великодержавним шовінізмом і патріотизмом згідно з формулою «Бог. Цар. Вітчизна». Ця формула надає хоча і бідній нації, незважаючи на велику кількість олігархів і мініолігархів, містичну надію на її світову місію «світоча прогресу». Росії для існування потрібна загальнонаціональна місіонерська ідеологія в дусі державного патріотизму. Тому ідеї демократії, загальнолюдських цінностей сприймаються в Росії як відхід від багатовікового порядку, коли держава – усе, людина – гвинтик державної машини. Тому так легко більшовики перетворили Росію самодержавну на авторитарно-вождистську.

Повернення до звичної авторитарної моделі у постельщинську епоху відбулося в модернізованій формі, щоб не

викликати обурення іншого «вільного» світу. В. Путін навіть не пішов на зміни в Конституції, щоб залишитися на третій строк президентства. До цього і підштовхував його великий капітал Росії, щоб не втратити транснаціональні зв'язки, як це сталося в Україні і Білорусі. Правда, в 2008 році озирання на Захід перестало бути актуальним. По-перше, під впливом світової кризи російський капітал на світовому ринку був настільки запитаним, що ніхто не звертав уваги на його походження і правила гри в Росії; по-друге, відійшла в минуле післяялтинська політична система, встановлена в Європі після Другої світової війни, особливо після поразки СРСР в «холодній війні». США і НАТО почали диктувати правила політичної гри у світі, і Росії не було чого протиставити цьому; по-третє, на цей час Росія частково компенсувала політичний програш енергетичною політикою в Європі, отримавши можливості «газового шантажу», «Демократична Європа» майже замовкла з критикою авторитаризму в Росії.

У Росії почала деградувати така важлива суспільна цінність, як запит на право, особливо у формі диктатури закону. Якщо за більшовиків закон більш-менш працював, на враховуючи усю його репресивну сутність, волюнтаризм, блат та інше, то російський кримінальний і бюрократичний капітал, починаючи з початку 90-х років, насаджував правовий хаос. Закони існували, але не діяли або діяли вибірково. І це вплинуло на внутрішньополітичні цінності в Росії – цінності свободи були витіснені з внутрішньої політики на периферію суспільного життя, у сферу гасел і демагогії. Цінність свободи була замінена цінностями стабільності і порядку. Це стало ціннісним фундаментом повноцінного авторитарного режиму.

В Україні теж спостерігалася ціннісна розколотість. Спочатку по лінії «більшовизм – антибільшовизм» (іноді це інтерпретувалося як «комунізм – антикомунізм», але то не зовсім точно, оскільки та ідеологія, яка функціонувала в СРСР, була псевдокомуністичною), а з початку 2000-х років по лінії «європейська – євразійська інтеграція». При цьому цінності імперії, імперська ідея не могли бути популярними в Україні як у колишній колонії. Хоча, безумовно, прибічники імперії у незначній кількості в Україні живуть до цього часу – це прибічники відродження СРСР, «слов'янського союзу» і т.д.

Центральною політичною цінністю в Україні впродовж двадцяти років є незалежність країни. Ця цінність має своє і зовнішньополітичне, і внутрішньополітичне звучання. Хоча політичний розвиток в Україні проходить під домінантою цієї цінності, але гра в «політичну стабільність», «порядок» теж відбувається. У випадку з Президентом Л. Кучмою ця гра закінчилася «помаранчевим потрясінням» 2004 року. Які наслідки будуть сучасної гри з «політичною стабільністю» і «порядком» – покаже Історія. У всякому разі цінності свободи в Україні є більш сталими, ніж в Росії. Козацька демократія, волелюбна свідомість українців є тим джерелом, який живить сучасну українську демократію, традиції свободи. Отже, ми бачимо суттєву різницю у цій частині суспільних цінностей між Росією і Україною.

На відміну від росіян, які згодні на стабільність у країні ціною бідності, українці відкидають таку стабільність, вимагаючи соціальної справедливості, заперечуючи глибокий розкол між багатими і бідними. Країна перебуває у стані соціального неспокою, який викидає протуберанці соціальних вибухів. Інколи створюється враження, що український олігархічний режим втратив інстинкт самозбереження, не звертаючи уваги на зубожіння народного загалу і соціальну напругу в суспільстві. Олігархічна Верховна Рада штампує закони на користь українського промислово-фінансового капіталу, дарує олігархам десятки мільйонів гривень заборгованостей перед бюджетом, ділить бюджет «по-братському»: промислово-фінансовому капіталу більшу частину бюджету, а на соціальне забезпечення, охорону здоров'я, науку, освіту, екологію, на житлово-комунальне господарство – меншу. Розраховувати, що українське суспільство буде погоджуватися з такою ситуацією безкінечно, м'яко кажучи, нерозсудливо і соціально небезпечно.

Запит на справедливість в українському суспільстві дуже високий, навіть вищий, ніж на право (закон повинен діяти!?, рівність перед законом і т. д.). Навколо цього соціального запиту сформувалося специфічне «соціальне поле напруги», на якому грають борці «за народне щастя», демагоги, чесні політики і суспільствознавці тощо. Цей соціальний запит з часом не втрачає актуальності. І ставлення до цієї цінності, особливо в громадський думці, суттєво відрізняється від російського.

У Росії ж, де ця цінність теж котувалася досить високо, вона не вийшла на провідне місце. Її відтіснила ідея наддержави (великої держави). За висновками Всеросійського центру дослідження громадської думки (ВЦДГД) у вересні 2010 році, порівняно з 2007 роком, громадяни РФ прагнуть статусу економічно розвиненої і політично впливової держави 42% (в 2007–47%), повернення статусу наддержави, який був у СРСР, бажають 33% (в 2007–37%). Лише 9% вважали, що до жодних глобальних цілей Росія не повинна прагнути.

Деяко інша картина оцінок громадської думки щодо наявного статусу Росії: 18% росіян вважають, що Росія вже має статус наддержави. Хоча це не відповідає реаліям. Поки що є єдина наддержава у світі – це США. Китай наближається до цього статусу, але не Росія.

У тому, що росіяни хочуть жити у великій державі, немає нічого поганого. Хоча багатьох у світі влаштовує життя в середніх і малих країнах, головне, щоб життя було заможне і врегульоване демократичним законом, як у Швейцарії, Швеції, Монако та інших країнах.

Але бажання жити у «великій» Росії створює специфічну ситуацію: населення бажає бачити владу і соціальний контракт з нею відповідно до величі держави, щоб зовнішня і внутрішня політика відповідали масштабу держави і очікуванню населення. Не може найбагатша за ресурсами і територією країна тримати населення «у чорному тілі», не дати гідного житла для людей, достойних доріг, харчування, одягу тощо. Чому держава з такими ресурсами не в змозі здійснити промислову модернізацію, а охорона здоров'я, наука, освіта перебувають у такому жалюгідному стані? Це що, невідворотність російської долі?

З цього погляду приваблює відомий вислів М. Бердяєва: «Між лютим і жовтнем 17-го року перед зачарованим руським поглядом пройшли всі можливі партії та ідеї. Що ж обрала руська людина? Те, що мала до цього. Царя і державу» Те саме відбулося в 1989 – 2000 роках у Росії.

В Україні в 1989–2000 роках події розвивалися подібно до Росії. Але Україна обрала шлях демократії, не зрілої поки що, не сталої, але демократії.

Де ж знаходяться механізми визначення цих ціннісних пріоритетів? Так, деякою мірою діють традиції. Але головним чином тип режимів визначає культура націй і народів, у

першу чергу її ціннісно-політичний бік. Наприклад, у Росії діють архетипи культури «ввірення себе», своєї долі у руки держави і царя. В Україні до 1917 року таких архетипів культури не було, тому що і російська держава з царем на чолі, і габсбурзька імперія на чолі з імператором були чужою владою для українців. Вони могли «ввіряти свою долю» тільки собі. Звідси їх індивідуалізм. Безумовно, більшовики за сімдесят років насадили тоталітарний патерналістський контроль за життям особи, і це відчувається до сьогодні у ставлення старших поколінь до держави. Але вже українська молодь відкидає тоталітарний контроль над своїм життям з боку держави, відстоює автономію особистості, за прикладом Заходу.

Коли нація сформувалася і переживає етап модернізації, як, наприклад, українська політична нація, то національні цінності врівноважують стереотипи. В нові часи українці (політичні) більш толерантно ставляться до інших етносів у середині країни і за її межами. Зникають антисемітські настрої, по-новому громадяни України ставляться до поляків і московитів (пізніше росіян), ніж на рівні відносин етносів у XVII – XX століттях.

По-різному сприймають російська* і українська політичні нації таку цінність, як держава. По-перше, в світогляді новітньої модерної української нації ціннісна орієнтація на «Велику Україну»** практично відсутня. Прийняття ж росіянами цінності «велика держава» веде до відчуження «маленької особи» від «великої держави», придушення ціннісної орієнтації «маленької людини» («гвинтика») на участь в модернізації країни, оскільки від неї нічого не залежить. Тому в Росії такі події, як «помаранчеві» в Україні в 2004 році, практично не можливі. Це українців доля держави може вивести на площі. В Росії за росіян «думає держава», президент (цар), партія «Єдина Росія». По-друге, розуміння «великої держави» як мети, провідної цінності, а не як інструменту

* Російська нація є теж суто політичною нацією, оскільки вона значно широкіша, ніж українська. Тим паче, що відносна частка неслов'янських і навіть неєвропеїдних етносів у російській політичній нації значно більша, ніж в українській.

** Деякі нації претендують на створення «великих» держав, без будь-яких підстав – «Велика Румунія», «Велика Албанія» і т. д.

суспільства і громадянина, до чого прагне Україна, веде до консервативної позиції щодо держави. Якщо це головна цінність, то її не треба змінювати, докорінно трансформувати. Якщо взяти українське трактування держави як інструменту, а теоретично це правильно, то природно було б її трансформувати, модернізувати, щоб зробити інструмент більш ефективним. Отже, щодо держави ціннісна позиція більш складна. Держава для українців, як тільки стала реальністю, змінює ціннісні характеристики. Вона їм потрібна як демократична, соціально-правова, а не держава бюрократів, які працюють на олігархів і які корумповані.

Більш складним є імперський вектор ціннісних орієнтацій у Росії. 36% росіян вважають, [1] що в найближчі 10–15 років Росія повинна відновити імперський статус. А це означає, що ця частина населення схвалить будь-які зовнішньополітичні кроки з нового розширення територій Росії. Першочергові ж цілі такого розширення зрозумілі – це Білорусь і Україна. В Україні це добре розуміють, тому антиімперські настрої становлять, за даними Всеукраїнської соціологічної служби, близько 80%, 8% тих, хто не визначився. Лише 12% бажають відновлення СРСР або створення «слов'янського союзу», але кількість тих, хто цього бажає, постійно скорочується через демографічні, соціальні та політичні причини.

Зрозуміло, чому імперська експансія є метою еліти Росії. Це нова робоча сила, людські ресурси для захисту імперії, природні ресурси, транспортні артерії і т. д. Але чому ж прагне відновлення імперії руський загал, яким прямого прибутку від цього не буде? Невже 12% населення України прагне відправити своїх дітей і онуків у Чечню і Таджикистан охороняти східні кордони Росії?

Тут на перший план виходять психологічні цінності: відчуття «великої країни», коли розширення державного простору послаблює тотальний контроль над кожною людською одиницею і вона почуває себе комфортніше, відчуває свою належність до пануючої нації. Тобто, відсутність демократії і свободи в країні компенсується статусом належності до великої країни і пануючої нації, який надає державні і побутові переваги «масової людини». Поєднання авторитаризму з експансією дає змогу втягнути «масову людину» в будь-який злочин, як це робилося в Німеччині,

Італії, Румунії, Угорщині, Японії під час Другої світової війни. Усі ще пам'ятають, як «радянський народ» одногослосно схвалював знищення мільйонів людей під час більшовицького терору як «ворогів народу».

В Україні масових імперських цінностей просто немає. Тому люди не сприймають ані авторитаризм, ані експансію, ані їх симбіоз. Тому в Україні не підносять на п'єдестал державу, ані авторитарну, ані демократичну. Авторитаризм і демократія самі по собі не є національними цінностями, це теж механізм впровадження цінностей. Авторитаризм – це механізм відбирання свободи, контролю за громадською думкою і поведінкою людей, це механізм впровадження самодержавства в Росії в різних формах – цар, імператор, генеральний секретар, президент. Демократія – це механізм впровадження інших цінностей: свободи, закону, вільних виборів і т. д. Тому Україна повинна усіма засобами уникати авторитаризму, впроваджувати демократичні цінності.

Якщо держава і демократія в сучасних умовах, в нормальних цивілізованих країнах перестають бути національними цінностями, переходячи в статус механізмів поширення і реалізації цінностей, то яка ж соціальна система, структура породжує, продукує і транслює суспільні цінності? Це ідеологічна система суспільства. Класові, групові, державницькі ідеології, відбиваючи відповідні інтереси, висуюють політичні, правові, економічні, естетичні та інші цінності, а потім з допомогою політичної, економічної боротьби, використовуючи державу, інститути громадянського суспільства, здійснюють або роблять вигляд, що здійснюють, ці цінності. Навіть державницька ідеологія, яка зазвичай закріплена в конституціях, де проголошуються форма і зміст держави, права, обов'язки і свободи громадянина та інші цінності, є відображенням ідеології або пануючого класу, режиму, або коаліції політичних чи економічних сил.

У ХХ столітті світ то віддавав належне ідеологіям і вважав ідеологічні війни найважливішим фактором боротьби світових економічних і політичних систем, окремих держав, партій, то зробив похибку, оголосивши еру «кінця ідеологій», «деідеологізації». Похибка була швидко усвідомлена, і світ повернувся до звичних схем взаємодії держав, народів, політичних сил, де ідеологічний фактор відіграє помітну роль.

Так звані «глобальні» ідеології, наприклад, комуністична, швидко вичерпують свій мобілізаційний або модернізаційний потенціал і стають або ілюзорними, або занепадають. Така ж доля спіткала усі імперські ідеології, хоча деякі з них ефективно відігравали роль ціннісних систем: давньоримська, британська, паніспанська, російська та деякі інші. Нині в модернізованій формі більш-менш ефективно працюють дві імперські ідеології – панамериканська і китайська. Але й їх чекає суд Історії.

Будь-яка ідеологія, яка претендує на успіх, має поєднуватися з цінностями традиційної культури, щоб цінності нової ідеології, як правило, мобілізаційні або модернізаційні, лише інколи консервативно-реставраційні, стали цінностями культури як більш широкої і сталої сфери. Інколи таке поєднання ідеології і культури стає доволі органічним, наприклад, поєднання буржуазної ідеології і культури Західної Європи, США, Канади і т. д. Інколи штучним, як, наприклад, поєднання пролетарської ідеології марксизму-ленінізму в Росії самодержавній, селянській, де заради панування «пролетарських» цінностей винищувалися не лише інтелігенція, але й селянство.

В Україні як колоніальній країні марксистсько-ленінська ідеологія була сприйнята як черговий варіант імперської ідеології, принесеної на багнетах більшовиків. Тим більше, що русифікація продовжувалася під прикриттям інтернаціоналізму, імперські цінності впроваджувалися під гаслом формування єдиного радянського народу з єдиною мовою – російською. Українська культура знищувалася під гаслом формування загальнонародної, інтернаціоналістичної культури і т. д. Тому, як тільки в Росії названа ідеологія впала, в Україні це відбулося «за прикладом» центру імперії. Попередню ідеологію відкинули, а іншої мобілізаційної не було.

У незалежній Україні, всупереч ідеологічно-ціннісному процесу в Росії, не сталося повернення до ідей самодержавства та імперій. Україна почала блукати в ідеологічних хащах між Західною Європою і Росією, шукаючи свій «оригінальний» шлях, який знайти не може, і галасує з цього приводу.

Щодо цього цікаво аналізувати поведінку інтелігенції, яка, за словами В. Леніна, перейшла на позиції пролетаріату і творила та поширювала цінності марксизму. В Росії

інтелігенція швидко розвернулася і зайняла державно-шовіністичну імперську позицію та звично стала служити авторитарному режиму і «царям-батюшкам», хто б вони не були... В Україні усі ж стали демократами, але більше «європейського розливу»: християнськими демократами, соціал-демократами, лібералами, консерваторами, «центристами без центру в цінностях і голові» і т. д. В Україні поки що не сформувався внутрішній суб'єкт формування ідеологій і цінностей – громадянське суспільство в формі громадянської (політичної) нації.

У Росії ж держава звично зім'яла громадянське суспільство, викинула в історичний кошик і виступила суб'єктом і об'єктом формування нової ідеології (модернізованої імперської) і нових, поки що, мобілізаційних цінностей (з мобілізації народу на відтворення імперії). Робляться спроби висунути нові модернізаційні цінності. Але Росія посправжньому не знає, в якому напрямі вона має модернізуватися. Тому в Росії поки що окреслені деякі науково-технічні модернізаційні стратегії, а не соціальні. Продаж ресурсів залишається традиційною стратегією Росії.

Україна, навпаки, озброїлася соціальними цінностями євроінтеграції: демократична, соціально-правова держава (як підвищити ефективність цього інституту), вільні вибори, свобода слова, незалежні суди і т. д. (правда, більше в декларативній формі). Але і далі орієнтується на розвиток металургії, хімічної промисловості, тобто на традиційні цінності економіки, від яких Європа поступово відмовляється. Нових модернізаційних економічних і науково-технічних стратегій Україна не пропонує. Безумовно, вибір європейських цінностей визначає цілеспрямованість руху країни. Але в Україні будь-яку мету можуть «забалакати», і ми підемо звичним шляхом спроб і помилок, хитань між Сходом і Заходом.

З одного боку, аналітики кажуть, що ми живемо в епоху, коли цінності матеріально-технічного розвитку вже не є домінуючими. Цей розвиток іде вже за інерцією. На матеріально-технічній основі необхідно більш динамічно розвивати політичні цінності – справедливість, свобода, безпека, толерантність, стабільність світу і т. д. З іншого боку, кінець «холодної війни» і розвал соціалістичного табору поставив у пострадянських країнах проблему неповної соціалізації і політичної ресоціалізації особистості. В

який бік роботи політичний вибір особі, які цілі обирати, які принципи політичного устрою підтримувати, що означає євроорієнтація, якщо реально оцінювати політичний процес в Україні? Отже, є багато дискусійних проблем оцінки політичних цінностей у сучасній Україні.

Загалом же, сукупність ціннісних установок, орієнтацій і уявлень в Україні, які є політичними цінностями, має великий конструктивний потенціал і дозволяє приймати свідомі рішення про форми участі в політичному житті суспільства, обирати способи практичних політичних дій. Але процес прийняття таких рішень і способів дій для особистості ускладнюється зовнішніми чинниками: несталою політичною системою суспільства; жорстокою політичною боротьбою різних соціальних сил, які продовжують ціннісний розкол в Україні, різні політичні режими, які не тільки грабують Україну, але й перекривають для неї європейську перспективу, нехтуючи європейськими політичними цінностями; зовнішнім для України інформаційним тиском, теж скерованим на ціннісний розкол країни; всеосяжною корупцією в країні, яка деморалізує суспільство і робить йому непривабливий міжнародний імідж тощо. Тому політична демагогія владних еліт свідчить, начебто в Україні розвивається демократія, є влада закону, а жити стає все краще. Але політичний аналіз свідчить про інше: країна тупцює на місці або відкочується з уже досягнутих позицій, зростають соціальна напруга в суспільстві, розрив між владою і народом, зберігається ціннісний розкол між елітами і регіонами країни.

Тому життєві орієнтири під впливом ціннісного розколу формуються суперечливо: значна частина населення, особливо молодь, зорієнтована на еміграцію в ЄС або інші країни Заходу, довіра до усіх гілок влади падає, а головне – падає історичний оптимізм нації. А це загрозливі симптоми для незалежності, для політичної і економічної модернізації країни. В цих умовах українська особистість, на відміну від російської, яка покладається на патерналізм держави, на її ресурсний потенціал, здійснює «внутрішню еміграцію», не пов'язує свої інтереси з державними, виживає будь-якими (державними і позадержавними) засобами, будує «малу Україну» у сім'ї, у малому бізнесі, відкупаючись від державного і олігархічного рекету. Участь держави у житті українців обмежена зарплатами і пенсіями, досить мізерни-

ми, окрім для можновладців. За усе інше: за освіту, роботу, навіть за поховання на цвинтарі – платить додатковий податок корупціонерам, які використовують державу, самоврядування як засіб збагачення.

Отже, політичні цінності в Україні кращі, ніж у Росії, а народ в обох країнах живе однаково: бідно і без історичної перспективи. Єдина перевага українців у тому, що рівень свободи у них вищий, тому про свою нещасну долю вони можуть кричати вільніше і голосніше. Це підвищує рівень деструктивності політичної свідомості мас, але ще не свідчить про соціальний вибух найближчим часом.

Нехтування деструктивними настроями загалу, які можуть стати детонатором соціального вибуху, говорить про недостатній соціальний інстинкт самозбереження владних груп. Це можна, з одного боку, пояснити їх самовпевненістю щодо контролю над масами, а з іншого – низькою політичною культурою і відсутністю навичок критичного самоаналізу своєї діяльності. На жаль, це цілком вкладається в структуру українського менталітету: «поки грім не гряне – мужик не перехреститься». Коли наприкінці 2004 року «грянув грім» «помаранчевих потрясінь», українські «дядьки» у політичній владі були дуже здивовані і хрестилися, що «пронесло». Але чи остання ця соціальна гроза в Україні? Чи усі політичні групи, які придуть до влади в революційний або постреволюційний період, будуть проводити таку зрадницьку політику щодо своїх гасел, яку проводила група В. Ющенко? Історія щодо цих питань однозначних відповідей ніколи не дасть.

Безумовно, можна закликати владу до поваги прав, свобод народу, а народний загал – владою – до відмови від конфронтації, особливо в силовому варіанті, до толерантності в протестах, поваги до плюралізму поглядів, до компромісів заради соціального спокою. Деякий час ці заклики будуть діяти, поки народні маси не усвідомлять, що заклики влади були порожніми. Розшарування на багатих і бідних триває, соціальна справедливість по-різному розуміється багатими і бідними, держава використовується для того, щоб багатих зробити ще багатшими, а бідних – біднішими, що закон і суд є засобом поневолення мас і т. д. І тоді можливий український бунт гайдамацький, коли красиві гасла стають лущинням.

Отже, теоретична і практична значущість дослідження процесів формування і функціонування цінностей, зокрема політичних, у порівняльному аспекті, не підлягає сумніву. Тим більше, що проблеми підняття наукового рівня політичної свідомості і політичної культури різних соціальних груп і верств в Україні ніхто не відміняв. Залишаються актуальними питання модернізації політичної системи в Україні, усіх гілок влади, перегляду Конституції України і виборчого законодавства тощо. Політичні цінності варто аналізувати і на предмет розгляду конкретних ситуацій, пов'язаних з розв'язанням різного роду політичних конфліктів.

1. Дані ВЦДГД, які наводили вище: <http://beta.novoteka.ru?s=soc> 16.09.2010